

İnsana ve Topluma Ahlâkın Kapısından Girmek Ya Da Dünyaya Ahlâkın Penceresinden Bakmak

Entering The Human And Society From The Moral's Door Or Looking At The World From The Moral's Window

Sezgin Kızılcelik¹

Özet: Bu makalede, ilk olarak, ahlâkın, sosyolojinin meşhur kavram çifti olan insan-toplum açısından ne denli önem arz ettiği, yani ahlâkın insanın en temel özelliği olduğu ve toplum bakımından başat bir sosyal olgu konumunda bulunduğu vurgulanmıştır. Bu makalede, ikinci olarak, insanın özü ve toplumun temeli olarak ahlâk, "Doğu-Batı çatışması kuramı" ışığında tartışılmış, Doğu toplumlarının (özellikle de Türk toplumunun) ahlâki yapıları ile Batı toplumlarının ahlâki yapılarının farklılığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Toplum, Ahlâk, Türk Toplumunu, Batı Toplumları, Doğu-Batı Çatışması Kuramı

Abstract: In this paper, firstly, the significance of morals in terms of sociology's famous pair human-society, is emphasised. It is claimed that morals is the most basic characteristic of humans and thus, it is a dominant social phenomenon in terms of society. Secondly, morals, as the essence of human and foundation of society, is discussed in the light of the "East-West conflict theory", scrutinizing the differences in the moral structures of Eastern societies (especially the Turkish society) and Western societies.

Key Words: Human, Society, Moral, Turkish Society, Western Societies, East-West Conflict Theory.

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

“İnsanın hareket yolunu çizen, akıl ve bilgisinden daha çok ahlâkıdır” (SAİD HALİM PAŞA, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, s. 106).

“Hak yolunu elden bırakma. Gönül huzursuzluğundan uzak ol. Ekmek ve tuz hakkını gözet. Sâdık dost ol. Yaramazlarla yâr olma. İyiliklerden iyilik öğren” (EVLIYA ÇELEBİ, **Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi**, **Cilt: I-II**, s.15).

“İnsanlar arasındaki düzen, barış tamamen maddi nedenlerden, ne denli hünerli olursa olsun kör bir mekanizmadan, otomatik olarak kaynaklanamaz. Çünkü söz konusu düzen ve barış ahlâkî bir eserdir” (Emile DURKHEIM, **Sosyoloji Dersleri**, s. 56).

“Toplum hayatı bir orduudur ki; bir gün bile disiplinsiz kalmaz. Toplumun en canlı disiplini ise ahlâktır. Din ile hukuk kendilerine özgü bir disiplin kurabilirler. Fakat ikisi de güçlerini ahlâktan alır. Bir memlekette ahlâkî bir disiplin yoksa benlikler üzerinde ne dinin ne de kanunların etkisi olabilir” (Ziya GÖKALP, **Türk Ahlâkı**, s. 28).

“Bizim dayalı döşeli evlerimizde değerlerin yeri yok, çünkü değerlerin işe yarayacağı boş yer yok” (Walter BENJAMIN, **Parıltılar**, s. 63).

“Söyleyin, bana, kardeşlerim, bizce kötü ve en kötü nedir? Yozlaşma değil mi?” (Friedrich NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüş**, s. 94).

“Hakikatin yalan, yalanın da hakikat gibi görüldüğü bir dönemeçteyiz şimdi” (Theodor W. ADORNO, **Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, s. 111).

“Ben de böyle düşünüyorum, ama yalanın faydası bir anlıktır; halbuki gerçekçinkî ebedidir” (Denis DIDEROT, **Din, Ahlak, Evrim ve Toplumsal Yaşam’a Dair Diyaloglar**, s. 96).

Giriş

Ünlü düşünür William Shakespeare, 1603 yılında bize “dünya çığırından çıkmış”², diye seslenmişti. Dünyanın çığırından çıkması, 1492’de Amerika kıtasının Avrupalılar tarafından işgal edilmesi ve madenler uğruna Amerikan yerlilerinin katledilmesiyle ortaya çıkan ve kısa sürede palazlanan kapitalist sistem ile doğrudan bağlantılıdır. Karl Marx, bu süreci, “Amerika’da altın ve

² SHAKESPEARE, William; **Hamlet**, Çeviren: Orhan Burian, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 43.

gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın, kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının pembe renkli şafak işaretleriydi"³, biçiminde özetlemiştir. İnsanî ve ahlâkî olmayan kapitalist sistemin palazlanmasına ve yayılmasına yardımcı olan ve ona refakat eden çeşitli dinamikler vardır. Bu dinamiklerin başında Batılılar tarafından adeta kutsanan bilim ve teknoloji gelmektedir. 17. yüzyıldan günümüze bilim ve teknoloji alanında baş döndürücü gelişmeler olduğu bir gerçektir. Nitekim söz konusu gelişmeler ışığında insanlığın bugün içinde bulunduğu durum, genellikle "makine çağı", "teknoloji çağı", "enformasyon çağı" ve "bilgi çağı" olarak nitelendirilmektedir. Son üç yüzyıldır bilim ve teknoloji, toplumları, bilhassa da Batı toplumlarını belirleyen başat unsur olmuşlardır. Bilim ve teknoloji ikilisi karşısında insanlığın kıymet verdiği, insan ve toplum için mühim olan çeşitli değerler geri plana itilmiştir. Bilim ve teknolojinin yükselen değer olmasıyla toplumun vitrininden kaldırılan ana değerlerin başında ahlâk gelmektedir.

Bilimin, teknolojinin ve aklın egemen sınıfların çıkarına kullanıldığı modernite çağında ahlâk kendisine çok fazla yer bulamamış, toplumun merkezinden kovulmuştur. Modernlikle birlikte ahlâka çok fazla bir vurgu yapılmamış, insan ve toplumlar bakımından onun ehemmiyetine gereken yer verilmemiştir. Ahlâk, genellikle en ileri dönem olarak nitelendirilen modernitede kapı dışarı edilmiştir. Başka bir deyişle, ahlâk, önemsizleştirilmeye çalışılmıştır. Ahlâk, sadece muhafazakârların ilgilendiği bir alan/konu olarak görülmüştür. Ahlâk, dinle ve muhafazakâr söylemlerle özdeşleştirilmiştir. Ahlâkın sahası olabildiğince daraltılmış, hareket kabiliyeti sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra insanlığın ahlâkî sorunları aştığına, ahlâklı olduklarına dair bir algı yaratılmıştır. Oysa bu algı, gerçeği tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü bilim ve teknoloji sahasındaki gelişmelerle insanlığın ahlâkî sorunları da artmıştır. Bilim ve teknolojinin amacının dışında kullanılması, ahlâkın tekerleğini yağlamamış tam tersine patlatmıştır. Bu gerçeğe ilk işaret edenlerden birisi olan ve aydınlanmanın eleştirel filozofu olarak bilinen Jean-Jacques Rousseau, "bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlâkın düzelmesine mi, bozulmasına mı yardım etmiştir?"⁴, sorusuna, "bilimler ve sanatlardaki ilerleme ahlâkımızı bozdu"⁵, diye cevap vermiştir. Rousseau'yu yalnız bırakmayan başak filozoflar da vardır. Modern uygarlık karşısında kötümser bir tablo çizen aykırı filozof Friedrich Nietzsche, bilim ve teknolojinin geliştiği Batı'da ahlâkın

³ MARX, Karl; **Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986, s. 769.

⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 17.

⁵ **A.g.e.**, s. 52.

gücünün şaşılacak ölçüde zayıfladığını, ahlâklılık duygusunun uçup gittiğini⁶ iddia etmiş ve “bugünün Avrupalısı, değerlilik bakımından, Rönesans Avrupalısının fersah fersah altında kalır”⁷, demişti. Modernliğin radikal eleştirmeni olan ve kapitalist toplumu devirmeye yeltenen Marx ise, başeseri *Kapital*'de, modern sanayinin doğuşu ve makineleşme ile birlikte, “ahlâkın ve doğanın, yaşın ve cinsiyetin, gecenin ve gündüzün bütün sınırları yıkıldı”⁸, diye yazmıştır.

Modernlik çağında her şey gibi insanlar da teknolojik nesnelere haline gelmişlerdir. Bilim ve teknolojinin en belirgin ve en göze çarpan kurbanı ise, ahlâk olmuştur. Bilim ve teknolojinin çerçevesini çizdiği dünyada ahlâkî benliğe ve ahlâkî özneye yer kalmamıştır.⁹ Bilim ve teknoloji yönelimli modernlik, insanı ahlâklı olmaktan ve ahlâklı davranmaktan uzaklaştırmıştır. Theodor Adorno'nun ileri sürdüğü gibi, özellikle teknik/teknoloji, insanların hunharlaşmasına yol açmış, insan hareketlerini her türlü düşüncelikten ve edepten arındırmıştır.¹⁰ Çünkü Batı'da insanları dehşete düşüren teknik/teknoloji alanındaki ilerlemeler, aslında insanları daha insafsız, daha yaman sömürebilmek için düşünülmüş yeniliklerdir.¹¹ Modern teknoloji, insanları ve toplumları tahrip etmiş, “tek-boyutlu” yapmış, “tek-boyutlu bir evren” olan “teknolojik toplum”un içine hapsedmiş, totaliter eğilimleri beslemiş, savaşlarla iç içe geçmiş, velhasıl insanî olmaktan çıkmıştır.¹² Bu yönüyle teknoloji, insanî ve ahlâkî olmaktan uzaktır. Aşırı gelişen teknolojinin ahlâk üzerinde yaptığı tahribat büyüktür. İlerlemesi durdurulamayan ve her daim egemen güçlerin elinde olan teknoloji, insanların her türlü iyisine, değerlerine, masumiyetlerine ve mahremiyetlerine savaş açmıştır. “Egemen sınıfın kâr hırsı tekniği iradesi altına almaya niyet ettiğinden teknik de insanlığa ihanet etmiş, zıfak yatağını kan gölüne çevirmiş-

⁶ NIETZSCHE, Friedrich; **Tan Kızılığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Hüseyin Salıhoğlu ve Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 15.

⁷ NIETZSCHE, Friedrich; **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, Çeviren: Oruç Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1995, s. 15.

⁸ MARX, **Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 291.

⁹ BAUMAN, Zygmunt; **Postmodern Etik**, Çeviren: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 237-240.

¹⁰ ADORNO, Theodor W.; **Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, Çeviren: Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41.

¹¹ KEMAL TAHİR, **Notlar/Sanat Edebiyat 2**, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989, s. 282-283.

¹² MARCUSE, Herbert; “Some Social Implications of Modern Technology”, **The Essential Frankfurt School Reader** (iç.), Editör: Andrew Arato ve Eike Gebhardt, The Continuum Publishing Company, New York, 1998, s. 138-182; MARCUSE, Herbert; **Towards a Critical Theory of Society: Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume Two**, Editör: Douglas Kellner, Routledge, London, 2001; MARCUSE, Herbert; **Technology, War and Fascism: Collective Papers of Herbert Marcuse, Volume One**, Editör: Douglas Kellner, Routledge, London, 2004; MARCUSE, Herbert; **One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Routledge, London, 2007.

tir.”¹³ Teknik, tabiat ile insanlık arasındaki ilişki üzerinde egemenlik kurmuş, insan selini siperlere yöneltmiş, uçaklarından tohum atacak yerde kentlere bomba yağdırmıştır.¹⁴ Tekniğin insanların üstüne korkunç bir biçimde üşüşmesi çeşitli felaketlere yol açmıştır.¹⁵ Sözelimi teknik/teknoloji, insanların yalnızca bünyelerine değil, tinlerine de sahip olmuş¹⁶, ahlâk adına ne varsa darmadağın etmiştir. Bu minvalde ahlâk üzerine sosyolojik metinleriyle tanınan sosyologlarımızdan Nurettin Topçu, şöyle demiştir: “Devrimiz makine gırcırtısının ahlâk ilâhilerini susturduğu devirdir. Aptal makine hayranlarının, ahlâkın vakti geçmiş şeylerden olduğu iddiaları ve hasta ruhların ümitsizlik telkinleri ile ahlâkımız ve bütün mânevî yapımız bugün hayat seferberliğinin dışında kalmıştır.”¹⁷ Batı toplumlarında insanın hayatı makineye endekslenmiş, insan makineye bağlanmıştır. Türk sosyolojisinin özgün ismi Baykan Sezer’in işaret ettiği üzere, Batı toplumlarında insanın hayatının her anında makineyle karşı karşıya bulunduğunu, bir makinenin başından öbür makinenin başına geçtiğini belirtmekte fayda vardır.¹⁸ Modernite uygarlığı (makine uygarlığı), insanların hayatına sahte değerler getirmiştir. Araçlar amaç yerine geçmiş, insanlar amaçları unutarak vasıtaları geliştirmeye ve onlar üzerinde çalışmaya daha fazla önem vermişlerdir.¹⁹

Ancak, ne var ki, bugün dünyanın karşı karşıya kaldığı çok sayıda problem arasında, insanların ahlâkî temelden uzaklaştırılmaları ve ahlâksız hale getirilmeleri önemli yer tutmaktadır. İnsanlar ahlâksızlaştırılmaya çalışılmış, “ahlâklı toplumlar” yerine “ahlâksız toplumlar” oluşturulmaya gayret edilmiştir. Esasında, dünya sorunları doğru ve dikkatle tahlil edildiğinde, çoğunun temelinde ahlâkî bozulmaların ve çürümelerin olduğu görülecektir. İktisadî, politik, kültürel ve sosyal buhranlar, önemli ölçüde ahlâkî bunalımlarla bağlantılıdır. Ahlâk ve onu ören değerlerin yitirildiği bir dünyada her türlü problemin vuku bulması doğaldır. Ahlâktan yoksun bir dünya, çıkırından çıkmış ve her türlü kötülüklerin oluşmasının ve yerleşmesinin zeminini hazırlamıştır. Ahlâkın alt edildiği bir dünya elimizde kalmıştır.

Sözün kısası, asrımızda ahlâk ve dünya birbirlerinin uzağına düşmüşler, ikisinin yolları bir türlü kesişmemiştir. İnsanı değerlerden ve ahlâktan uzaklaşan bir dünyada yaşıyoruz. Çağımızın ruhunu değersizlik ve ahlâksızlık sarmalamıştır.

¹³ BENJAMIN, Walter; **Tek Yön**, Çeviren: Tevfik Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 82.

¹⁴ BENJAMIN, Walter; **Pasajlar**, Çeviren: Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 79; BENJAMIN, **Tek Yön**, s. 82.

¹⁵ BENJAMIN, Walter; **Parıltılar**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 18.

¹⁶ HORKHEIMER, Max ve ADORNO, Theodor W.; **Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar**, Çeviren: M. Sezai Durgun ve Adnan Gümüş, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 115.

¹⁷ TOPÇU, Nurettin; **Ahlâk Nizâmı**, Yayıma Hazırlayan: Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28.

¹⁸ SEZER, Baykan; **Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 43.

¹⁹ GÜNGÖR, Erol; **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1998, s. 199.

Dünyanın her yerinde insanlık dışı ve ahlâkî olmayan eylemler yaygınlaşmıştır. Dünya, ahlâkın kaybolduğu, yozlaştığı, çürüdüğü ve değerini kaybettiği bir gezegene dönüşmüştür. Ahlâksızlık, ahlâk dışı davranışlar almış başını gitmiş ve asrımızın ana problemi haline gelmiştir. Bilim ve teknolojiye iman eden çağımız, ahlâkî geri plana itmiştir. Her türlü çürümenin ve yozlaşmanın egemen olduğu asrımızı onarmada ahlâkın yeniden vitrine çıkartılması bir elzemdır. İşte, ben de bu makalemde, Aristoteles'in "yalnızca doğru söylemek değil, yanlısın nedenlerini de göstermek gerekiyor"²⁰, şeklindeki ufuk açıcı bir saptamasından hareketle sadece çağımızda ahlâkî çöküşten söz etmedim, onun sebeplerini de gözler önüne sermeye çalıştım. Ahlâkın, sosyolojinin meşhur kavram çifti olan insan-toplum açısından ne denli ehemmiyet arz ettiğini, ahlâkın insanın en temel özelliği olduğunu, toplum bakımından başat bir sosyal olgu konumunda bulunduğunu, insanca yaşamanın merkezinde yer aldığını, herkese lazım olduğunu, dolayısıyla göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaya özen gösterdim. Bu makalemde, insana ve topluma ahlâkın kapısından giriş yaptım. Dünyanın hallerine ahlâkın penceresinden bakmaya çalıştım. Bunu yaparken de insanın özü ve toplumun temeli olarak ahlâka, Doğu-Batı çatışması kuramının ışığını tuttum ve Doğu toplumlarının (özellikle de Türk toplumunun) ahlâkî yapıları ile Batı toplumlarının ahlâkî yapılarının farklılığını net olarak gördüm.

İnsanın Cevheri Olarak Ahlâk

İnsanın neliği, her daim filozofların ve sosyal bilimcilerin zihnini meşgul etmiştir. Felsefe ve sosyal bilimler (özellikle de sosyoloji), insanın ne olduğunu anlamayı, insana ışık tutmayı ve insanı keşfetmeyi kendilerine ilgi odağı olarak seçmişlerdir. Felsefe ve sosyal bilimler, özünde insanı derinliğine anlama ve açıklamaya dönük çabalardır. Felsefe ve sosyal bilimlerin tarihi, son tahlilde insanı merak etme ve insana dair yazılanların tarihidir. Bu doğrultuda insan, düşünce tarihi boyunca filozoflar ve sosyal bilimciler tarafından çok farklı şekillerde tanımlanmış bir canlı olma özelliğine haizdir.

Felsefe ve sosyal bilimler tarihinde insan, öncelikle düşünme eylemi çerçevesinde tarif edilmiştir. İnsanı, "düşünen bir varlık" olarak tanımlayan filozoflar arasında René Descartes ön plana çıkmaktadır. Modern felsefenin ve sosyolojinin kurucusu olan Descartes'a göre, insan, "düşünen bir şeydir. Düşünen bir şey nedir peki? Kuşku duyan, anlayan, tasarlayan, olumlayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, ayrıca imgeler oluşturan ve hisseden bir şey"²¹, demektir. İnsan, bü-

²⁰ ARISTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, Çeviren: Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998, s. 153.

²¹ DESCARTES, René; İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar, Pierre Gassendi'nin *Meditasyonlar'a İtirazı ve Descartes'ın Bu İtirazlara Yanıtı*, Çeviren: İsmet Berkan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 25.

tün bu eylemleri aklıyla gerçekleştirir. Çünkü insan “akıllı bir varlık”tır. İnsan, aynı zamanda tarihsel oluşu bağlamında ele alınmıştır. İnsanı, diğer canlılardan farklı kılan en mühim özelliklerinden birisi olarak “tarihsel bir varlık” olduğu iddia edilmiştir. Batı felsefesini ve düşüncesini yeni baştan düşünmemizi sağlayan, elindeki çekiciyle Batı toplumlarının putlarına saldıran filozof Nietzsche’ye göre, “hayvan yalnız ‘şimdi’yi yaşar, onun geçmişi, geleceği yoktur, o tek boyutlu bir zaman içindedir. Oysa insan bilinçli bir tarih varlığıdır.”²² Nietzsche, hayvanın tarih dışı yaşadığını, şimdinin içinde yitip gittiğini, buna karşın insanın geçmişin büyük yükü ve gittikçe artan yükü karşısında direnip durduğunu bildirmiştir.²³ İnsan, tarihsel oluşunun yanı sıra toplum halinde yaşayan bir canlıdır, “toplumsal bir varlık”tır. “İnsanın tek başına yaşamasının mümkün olmadığı” sözü, sosyologların diline pelesenk olmuştur. Bu söz, sosyologların yasasıdır. İnsan, başka insanlarla bir arada olmak zorundadır. Başka bir deyişle, “insanların toplumsal yaşamaları zorunludur.”²⁴ Çünkü insan, tek başına hayatta kalamaz ve ihtiyaçlarını asla karşılayamaz.²⁵ Demek ki, toplum yoksa insan da yoktur. Sosyolojiyi müstakil bir bilim yapmak için çaba gösteren Emile Durkheim’ın dediği gibi, “insan, ancak toplum halinde yaşadığı için insandır. İnsanın elinden toplumsal kökenli olan her şeyi çekip alın, geriye diğer hayvanlara benzeyen bir hayvandan başka bir şey kalmaz. Onu fiziksel doğanın bu denli üstüne yükselten

²² BOZKURT, Nejat; “Friedrich Nietzsche ve Felsefesi Üstüne”, Friedrich NIETZSCHE, **Tarih Üzerine (Çağa Aykırı Düşünceler’den)** (iç.), Çeviren: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 49.

²³ NIETZSCHE, Friedrich; **Tarih Üzerine (Çağa Aykırı Düşünceler’den)**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 62.

²⁴ İBNİ HALDUN, **Mukaddime 1**, Çeviren: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977, s. 139.

²⁵ Bu çerçevede, sosyolojinin atası İbni Haldun, dev eseri **Mukaddime**’de şöyle yazmıştır: “Yaşamının temel maddesini oluşturan besinini insan tek başına sağlayamaz. ... Tahılı öğütüp un durumuna getirmesi, unu hamur yapması, hamuru pişirip ekmek yapması gerekir. Bu üç işten her biri için de kap-kacak, araç-gereç gerekli olur o insana. Ve söz konusu işler, birtakım zanaatlar olmadan sonuca ulaşmaz. Demirci gerekli olur, marangoz gerekli olur, çömllekçi gerekli olur. Tutam ki o kişi, sözünü ettiğimiz işlere hiç gerek kalmadan tane olarak yiyor tahılı. Bu da yine birtakım işlere, daha çok iş ve işlemlerin gerçekleşmesine bağlıdır. Tanenin ekilmesi, biçilmesi, dövülüp başağından çıkarılması gerekir. Bunların her biri de birçok araç ve gereç, birçok zanaat ve ustalık ister. Hem de tahılın ekmek durumuna getirilmesi için gerekli olanlardan daha çok. Bütün bunların tümüne ya da bir bölümüne yalnızca bir kişinin gücünün yetebileceği düşünülemez. Öyleyse insanın kendi türünden kişilerin güçlerini birleştirmeleri gerekir. ... İnsan kendini korumak için de kendi türünden olanların yardımına başvurmak zorundadır. ... İnsan yalnız başına, yabanî, özellikle yırtıcı hayvanlardan birine karşı koymaya güç yetiremez. ... Savunmaya yarayacak araçları yapıp kullanmaya da tek başına gücü yetmez. Demek ki, bütün bu konularda insanın kendi türünden kişilerle yardımlaşması zorunludur. Bu yardımlaşma olmadığı sürece, yiyeceği, besini sağlanamaz. Ve tam bir yaşam süremez. ... Öyleyse, toplumsal yaşam, insan türü için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Toplumsal yaşam olmasaydı, varlıkları olmayacaktı insanların” (İBNİ HALDUN, **Mukaddime 1**, Turan Dursun Çevirisi, s. 139-141).

toplumdur.”²⁶ İnsan, aynı zamanda “siyasal bir canlı”dır. İsmi Batı felsefesiyle özdeşleşen Aristoteles’in meşhur belirlemesiyle, “insan, arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır.”²⁷ Diğer yandan insan, “ekonomik bir varlık”tır. İnsanı, diğer canlılardan ayıran bir diğer ana niteliği, üretim yapması ve üretim sürecinde belirli bir rol oynamasıdır. Marx’ın işaret ettiği üzere, “insanlar kendilerini hayvanlardan yaşam araçlarını üretmeleriyle ayırt ederler. ... Onlar ne ve nasıl ürettikleriyle ayırt edilir.”²⁸ Sözün kısası, insan sadece düşünen, tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik bir canlı değil, aynı zamanda ahlâklıdır da.

İnsan, varoluşsal anlamda ahlâkî varlıktır.²⁹ Ancak hemen belirtelim ki, “insan, her şeyden önce ve en mühim vasfıyla ahlâkî varlıktır.”³⁰ İnsan, ahlâkın hem süjesi hem de objesidir.³¹ Ahlâkî bir varlık olmak, insanın sadece bir özelliği değildir. Çünkü insanın diğer özellikleri (“düşünen”, “siyasal” olan vb.) ve yapıp ettikleri doğrudan ahlâkla bağlantılıdır. “Hiçbir sosyal faaliyet şekli yoktur ki, kendine mahsus bir ahlâk disiplinine ihtiyaç göstermesin.”³² Ahlâk, her an hayatımızın içindedir. Gündelik hayatımızdaki davranışlarımızın pek çoğu ahlâkla ilgili eylemlerdir.³³ Ahlâk, bizi çevreleyen ve hareket ettiren kuvvettir. Ahlâk sayesinde biz adam oluruz. Ahlâk yoksa diğer canlılar arasına karışmaktan başka çaremiz kalmaz. İnsan, ahlâklı olduğunda ancak bir sosyal varlık olur.

İnsan, evvela ahlâkıyla tanımlanır. Ahlâk, insanın diğer bütün özelliklerine yön verir. İnsanlar düşünürken, başkalarıyla ilişki kurarken, siyaset yaparken, üretirken, alet yaparken, çalışırken, kısacası yaşarken ahlâklı olmak durumundadır. Düşünme, etkileşim kurma, siyaset yapma ve üretme ahlâklı bir eylemdir. Daha açık bir deyişle, insanlar, düşünme eylemini gerçekleştirirken, toplumlarını ve genel olarak insanlığın faydalarını gözetmek zorundadırlar. Bir bilim adamı, düşünür, yazar ya da gazeteci, insanları ve toplumu aydınlatmalı, gerçekleri asla çarpıtmamalıdır. Fertler, siyaset yaparken kendi çıkarlarını değil, toplumun menfaatini düşünmelidirler. Bireyler, üretim yaparlarken, dürüst davranmalı, hileden kaçınmalıdırlar. Örneğin, hayvan yetiştiren bir köy-

²⁶ DURKHEIM, Emile; **Sosyoloji Dersleri**, Çeviren: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 110.

²⁷ ARISTOTELES; **Politika**, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 9.

²⁸ MARX, Karl; **İktisat Üzerine**, Çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

²⁹ BAUMAN, Zygmunt; **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10.

³⁰ ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 48.

³¹ ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Ahlâk**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 222.

³² DURKHEIM, Emile; **Meslek Ahlâkı**, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1949, s. 25.

³³ AKARSU, Bedia; **Ahlak Öğretileri: I. Mutluluk Ahlakı, II. Kant’ın Ahlak Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 9.

lü, hayvanı daha fazla para etsin diye ona hormonlu yiyecekler yedirmemeli, sütünün içine su ilave etmemeli ya da bir kayısı üreticisi, bir ağaçtan daha fazla kayısı elde etmek, bir domates yetiştiricisi bir fideden çok fazla domates elde etmek için sürekli ilaç kullanmamalıdır. Bir doktor, herhangi bir ilaç şirketinin çıkarlarını artırmak için hastalarına gereksiz ilaç yazmamalıdır. Bir işçi, alet yaparken kötü malzeme kullanmamalı ya da kısa sürede bozulacak aletler üretmemelidir. Bu örnekleri çoğaltmak ve hayatın her alanına yaygınlaştırmak mümkündür. Kısaca, insanlar, işlerini doğru yapmalı, çalışmalı ve üretmelidirler. İnsanlar, çalışırlarsa ahlâklı bir varlık olabilirler. Saint-Simon'un dediği gibi, "ahlâklı insan, çalışan insandır."³⁴

Demek ki, ahlâklı olmak, sadece insanın özniteliklerinin biri değildir. Her ne kadar Nietzsche, "yalnızca ahlâksal insan olmamalıyız"³⁵, demişse de, insan, genellikle ahlâkıyla değerlendirilir. Bireyin hareketlerinin yolunu çizen, eylem ve işlerini ona telkin eden, onu kötülüklerden koruyan ahlâkıdır.³⁶ İnsanın ahlâkî durumu, çoğu kez diğer yönlerinin önüne geçer. Ahlâka dair önemli eserlere imza atan aydınlanma felsefesinin etkileyici ismi Immanuel Kant, haklı olarak, "insan ne kadar yetenekli, becerikli olursa olsun, yine de karakteri bakımından ve iyiliğin her çeşidine sahip olsa bile, ahlâksal iyiliği bakımından soruşturulur"³⁷, diye yazmıştı. O halde, Platon'un "hakikatler dünyasında ahlâkî bütün hakikatlerin üstüne koyması", yine Mevlana'nın "ben bu cihanı araştırdım. Güzel ahlâktan daha değerli bir şey bulamadım"³⁸, demiş olması rastlantısal değildir.

Ahlâk, "iyi" ve "iyilik" sözcükleri; ahlâksızlık ise "kötü" ve "kötülük" sözcükleri üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu sözcüklerin anlamları müphem değildir. İyi, "kendimizi bir insan varlığı olarak tam anlamıyla gerçekleştirmemize hizmet eden, ait olduğumuz topluluk için yararlı ve değerli olan şey"³⁹ iken kötü, ahlâkî bakımdan iyinin karşısında yer alan yanlış şeye denir.⁴⁰ İyilik, zararından çok faydası olan şeye; kötülük ise aksine faydasından çok zararı olan şeye denir.⁴¹

³⁴ MERİÇ, Cemil; **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 143.

³⁵ NIETZSCHE, Friedrich; **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, Çeviren: Ahmet İnam, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s. 40.

³⁶ SAİD HALİM PAŞA, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 106.

³⁷ KANT, Immanuel; **Ethica: Etik Üzerine Dersler**, Çeviren: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007, s. 22.

³⁸ Aktaran; TOPÇU, Nurettin; **Ahlâk**, Yayına Hazırlayan: Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 51.

³⁹ CEVİZCİ, Ahmet; **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 572.

⁴⁰ **A.g.e.**, s. 629.

⁴¹ DIDEROT, Denis; **Din, Ahlak, Evrim ve Toplumsal Yaşam'a Dair Diyaloglar**, Çeviren: Hasan Erdem, Arya Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 149-150.

Ahlâk, “iyi”yi ve iyiliği kendisine şiar edinir. Ahlâk, iyiliği esas alıp kötülükten sakınır. Ahlâkın hedefi, iyi olanı yapmak, kötü olandan uzak durmaktır. Ahlâk, bireyleri iyi olana doğru yönlendirmek için çırpınıp durur. Ahlâkın yol haritası, “iyi” olandır. “Ahlâk demek iyiyi ve kötüyü bilmek demek değildir. ... Çünkü ahlâk, iyiyi kötüden ayırmaktan çok, iyi olduğu kesinlik kazanan eylemlerin yapılması ve kötülüğe apaçık derecesine uzanan eylemlerin ise yapılmaması kararlılığını takviye ile uğraşır.”⁴²

Ahlâk bakımından iyi olan şey, “doğru”yu ve “erdemli” olanı içerir. Ahlâk, iyi, doğru ve fazilet temelinde insanın kendisiyle, diğer insanlarla, çevresiyle, toplumuyla ve dünyayla kurduğu anlamlı bir bağıdır. Ahlâk, insanın davranışını biçimlendirir ve yönlendirir. Ahlâk, değerler ve kurallar bütünüdür. İnsanların birlikte yaşamalarının teminatıdır. Onları bir arada tutan ortak paydadır. Ahlâk sayesinde, birey toplumda varlığını sürdürür. Ahlâk, bireyin yaşantısını ve her türlü uğraşısını⁴³ belirler. Onun eylemlerini eylemesine olanak verir. Eğer insan ahlâktan mahrum ise, hayatı, yaptığı iş ve eylediği her türlü eylem, problemlili hale gelir. Meselâ, bilim adamı bilimsel ahlâka, siyasetçi siyaset ahlâkına, işadama ekonomik ahlâka, tüccar ticaret ahlâkına, doktor tıp ahlâkına uymakla mükelleftir. Aksi halde söz konusu meslek mensuplarının yapıp ettiklerinin iyi, doğru ve erdemli olduğu söylenemez.⁴⁴ Peki, ahlâk, insanı “iyi”, “doğru” ve “erdemli” olana doğru yönlendirmek için neye ihtiyaç duyar? Hangi vasıta, onun için gereklidir? Şimdi bu sorunun peşine düşelim.

Ahlâkî davranışların ya da “iyi insan” olmanın önemli referans kaynağı, hiç kuşkusuz ki, akıldır. İyi, doğru ve erdem olarak ahlâk, akıldan beslenir. Akıl, ahlâka ruhunu kazandırır, ona güç katar, dinamizm verir, onun aküsünü sürekli şarj eder. Ahlâk, akıl ile işler. İki iç içedir, kol koladır. Ahlâkı akıldan ya da ahlâksızlığı akılsızlıktan soyutlayarak tahlil etmek mümkün değildir. Ahlâkî eylemlerin temeli, akıldır. Akıl, her şeyin olduğu gibi ahlâkın da pusulasıdır. Bireyler, hayatlarının her alanında ahlâklı olabilmek/kalabilmek için akli referans almalıdır. Önemli düşünsel köklerimizden olan Yusuf Has Hacı, 1070’lerde yazdığı *Kutadgu Bilig*’te bize şöyle seslenmişti:

“Davranışı yaşlı, kendi genç, akıl,
Nerde olsa akıl, git ona takıl.”⁴⁵

⁴² BAHA TEVFİK; **Yeni Ahlâk ve Ahlâk Üzerine Yazılar**, Derleyen ve Hazırlayan: Faruk Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 33.

⁴³ Her meslek sahibi insanın (örneğin, hâkimin, avukatın, askerinin vb.) aynı zamanda bir “meslek ahlâkı” vardır (DURKHEIM, Emile; **Professional Ethics and Civic Morals**, İngilizce’ye Çeviren: Cornelia Brookfield, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2003, s. 29).

⁴⁴ KIZILÇELİK, Sezgin; “Önsöz Yerine”, Mustafa Gündüz, **Ahlak Sosyolojisi** (iç.), Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. vi.

⁴⁵ YUSUF HAS HACİP; **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 161.

Ahlâk, akla dayandırıldığında insan ve toplum için işlevsel olur. “Bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamıyla a priori olarak akıldır.”⁴⁶ Ahlâkın çıkış noktası sadece akılda bulunabilir.⁴⁷ “Ahlâka yalnız akıl yolundan gidilir.”⁴⁸ Çünkü akıldan mahrum bir insan her türlü ahlâksızlığı yapar. Örneğin, “akıldan yoksun bir adam çok muhtemeldir ki hainliğini, alçaklığını ve kötülüğünü gösterir.”⁴⁹ İnsanın iyi/kötü, başarılı/başarısız, huzurlu/huzursuz, mutlu/mutsuz, erdemli/erdemsiz vb. olması, aklını doğru kullanmasıyla doğru orantılıdır. “İnsanın en büyük saadeti aklını doğru kullanmasına bağlıdır.”⁵⁰ Akıl, insanın hata yapmasına izin vermez. Akıllı yerinde olan kendini yanlışlardan kurtarır. Akıl, insanın en değerli şeyidir. Bize İnan üzerinden Doğu uygarlığının ışığını tutan Firdevsî'nin dediği gibi, akıl, hayatın özüdür, insana doğru yolu gösterir, elimizden tutar. Akıl, gönlü açar. Akıl, canın gözüdür. Gözsüz canla bu dünyada şen yaşamak mümkün değildir. Akıllı çürük olan insanın ayağı da bağlı olur.⁵¹ “İnsanın başı, yüksek bir selvi gibi, yukarıdadır. Güzel söz söyler ve işi akla dayanır.”⁵² İnsanda “en iyi” olan akıldır. İnsan akılı ile diğer canlıların önünde gider.⁵³ Akılsızlık ise, kötüdür ve insanı alçaltır. Akılsızlık, iğrenç ve aşağılık korkunç ihtiraslara açık bir şeydir.⁵⁴ Aklını doğru kullanan insan pek fazla hata yapmaz. Ahlâk felsefesinin en etkileyici filozoflarından Sokrates'e göre, hiçbir insan bile rek fenalık yapmaz. Kötü adam, akılsızdır. Doğruyu düşünemediği için kötülük yapar. Akıl, insanı iyiye götürür. Fenalık ve akılsızlık gibi “iyilik” ile “akıllılık” da birbirlerinden ayrılmayan terimlerdir.⁵⁵ Akıl, insana doğruyu gösterir. Aklını doğru kullananlar bir araya geldiğinde orada huzur ve bereket olur, ferahlık artar. “Akıl, başka bir akılla birleşti mi nur artar, yol meydana çıkar.”⁵⁶ O halde, akılı önemsemek, onun kılavuzluğunu esas almak, bireyi ahlâklı kılar. Demek ki, bireyin eyleminin mahiyeti, aklın genel biçimiyle uyum sağladığında, işte o zaman

⁴⁶ KANT, Immanuel; “Ahlak (Töreler) Metafizikini Temellendirme (1786)”, Immanuel Kant, **Seçilmiş Yazılar** (ç.), Derleyen ve Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 161.

⁴⁷ AKARSU, **Ahlak Öğretileri: I. Mutluluk Ahlakı, II. Kant'ın Ahlak Felsefesi**, s. 195.

⁴⁸ ÜLKEN, **Ahlâk**, s. 34.

⁴⁹ SCHOPENHAUER, Arthur; **Hukuk, Ahlâk ve Siyaset Üzerine**, Çeviren: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 31.

⁵⁰ DESCARTES, René; **Ahlâk Üzerine Mektuplar**, Çeviren: Mehmet Karasan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 32.

⁵¹ FİRDEVSÎ; **Şehnâme I**, Çeviren: Necati Lugal, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 39.

⁵² **A.g.e.**, s. 44.

⁵³ SENECA; **Ahlâki Mektuplar, Kitap I-XX**, Çeviren: Türkân Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 179.

⁵⁴ **A.g.e.**, s. 95.

⁵⁵ TOPÇU, **Ahlâk**, s. 13.

⁵⁶ MEVLÂNÂ; **Mesnevî II**, Çeviren: Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2.

bireyin eylemi ahlâkî olur.⁵⁷ Ahlâk, akıl üzerine inşa edilmelidir. Ahlâk, insanın aklın düsturuna göre yaşamasından gelen iyilik yapma arzusudur. İnsan, insana en fazla aklın kılavuzluğunda yaşadığı sürece faydalı olur ve iyilik yapar.⁵⁸ Neticede, ahlâk ile akıl ele ele verdiğinde, beraber yürüdüğünde insanlığın aşamaya-çağı engel kalmaz, çözemeyeceği problemi olmaz.

Toplumun Temeli Olarak Ahlâk

İnsan, problemleri bir varlıktır, bir bakıma “en vahşi hayvandır.”⁵⁹ İnsan, kendisinde bulunan hayvanî kuvvetlerin etkisiyle kötülüğe meyleder. Başka bir deyişle, kötü eğilim, şer ve kötü duygular, insana, hayvanî güçler cihetinden gelir.⁶⁰ İnsan, doğası itibariyle en kötü olan canlıdır.⁶¹ İnsan, başkasını yok etmeye çalışır, ona tuzak kurar, zalim davranır ve hile yapar. Bu yönüyle, diğer canlılardan daha zalimdir. Sözelimi, “kurt, çok zalimdir ama hiç olmazsa hilesi, düzeni yoktur. Hilesi, akli fikri olsa hiç tuzağa düşer mi? Hile, insandır tamamıyla.”⁶² Batı sosyolojisinin kurucusu Niccolò Machiavelli, insana atfen “hiçbir hayvan yoktur ki bunca korku ve öfkeyle dolu olsun içi”⁶³, demiş ve insanın vahşiliğini şöyle betimlemiştir: “Bir domuz bir başka domuza acı çekirtmez; bir geyik, bir geyikle huzur içinde yaşar hep. İnsanı katleden yalnızca insandır, birbirini çarmıha geren ve derisini yüzen de.”⁶⁴ Çünkü insan insanın en büyük düşmanı ve kötülük kaynağıdır. Sözün kısası, Thomas Hobbes, “insan insanın kurdudur”⁶⁵, diyerek

⁵⁷ KANT, *Ethica: Etik Üzerine Dersler*, s. 60.

⁵⁸ SPINOZA, Benedictus (Baruch); *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika*, Çeviren: Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 224-225; SPINOZA, Benedictus de; *Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlâk*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 597-599; SPINOZA, Benedictus de; *Geometrik Düzene Tanıtlı Törebilim*, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 173-174.

⁵⁹ NIETZSCHE, Friedrich; *Hayat Dediğın Nedir ki? Aforizmalar*, Çeviren: Erkan Aslan ve Gökhan Doğru, Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 11.

⁶⁰ İBNİ HALDUN, *Mukaddime 1* (Turan Dursun çevirisi), s. 336; İBN HALDUN; *Mukaddime I*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 363; İBNİ HALDUN, *Mukaddime 1*, Çeviren: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, s. 458.

⁶¹ KANT, Immanuel; *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, Çeviren: Suat Başar Çağlan, Literatürk Yayınları, Konya, 2012, s. 46.

⁶² MEVLÂNÂ, *Mesnevî VI*, Çeviren: Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 195.

⁶³ MACHIAVELLI, Niccolò; *Seçme Yazılar*, Çeviren: Hüseyin Köse, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s. 46.

⁶⁴ *A.g.e.*, s. 47.

⁶⁵ HOBBS, Thomas; *Elementa Philosophica De Cive: Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çeviren: Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 1.

insan denen vahşiyi çok güzel betimlemişti. Peki, bu vahşi yarattığı, acımasız canlıyı “normal” hale getirmek, yani “insan” yapmak için çare nedir? Tek sözcükle, bu çare, ahlâktır. İnsandaki vahşiliği törpüleyen ve kötülüğü en aza indiren, ana unsur, hiç kuşkusuz ki, ahlâktır. Çünkü ahlâk, insan davranışlarını belirler, düzenler, onlara süreklilik kazandırır ve kişisel olmaktan çıkarır.⁶⁶ İnsan denen vahşinin “normal insan” haline gelmesine ve diğer vahşilerle bir arada yaşamalarına (toplum halinde bulunmalarına) imkân tanıyan da ahlâktır. O halde ahlâk, hem insanı hem de toplumu var eden, ikisini de inşa eden ana unsurdur. Ahlâk, insana toplum halinde yaşamayı adres gösterir ve ona başka bir çaresinin olmadığını söyler.

Ahlâk, her zaman toplumun ana kuvvetlerinden biridir.⁶⁷ Ahlâk, toplumun özü ve temelidir. Ahlâk, toplumu biçimlendiren başat olgudur. Ahlâk, toplumu, “toplum” yapan ana unsurdur. Ahlâk, toplumu inşa eder. Ahlâk yoksa toplum da yoktur. “Ortak ahlâkî fikirler olmadan toplum olmaz.”⁶⁸ Toplum, her şeyden evvel düşüncelerde, fikirlerde ve duygularda sağlanan bütünlüktür. Olaylara/şeylere belli bir şekilde bakmak ve hissetmek, grubun tümünü içeren entelektüel ve ahlâkî bir fizyonomi demektir.⁶⁹

Ahlâk, insanları birbirine ve topluma bağlayan, bireyler yığını tek ve uyumlu bir topluluğa dönüştüren bağların toplamıdır.⁷⁰ Ahlâk, bireyi, bir ya da birden çok sosyal gruba bağlar.⁷¹ Durkheim’in işaret ettiği gibi, ahlâk, sosyal gruplara bağlanma, bireye disiplin ruhu kazandırma ve bireyi özerk yapma unsurlarını içerir.⁷² Bu sebeple, ahlâk, sosyal hayat için gerekli bir mekanizmadır. Ahlâk, bireylerin tek başına yaşamalarıyla değil, bireylerin bir araya gelmeleriyle, yani sosyal hayatla birlikte var olmuştur. “Genel olarak ahlâkın toplumsal yaşamın başladığı yerde başladığını söyleyebiliriz.”⁷³ İnsanın tek başına yaşaması mümkün değildir. İnsan hayatta kalmak için diğer insanlara ihtiyaç duyar. “İnsanın başkalarıyla birlikte yaşamaya mecbur olması, ortaklaşa yaşamaya ilişkin kuralların geliştirilmesine kaynaklık etmiştir.”⁷⁴ Ahlâkın ortaya çıkışının bir sebebi de budur.

Ahlâk, her açıdan hayatımızın içindedir; ona her insan toplumunda mutlaka

⁶⁶ DURKHEIM, Emile; **Ahlak Eğitimi**, Çeviren: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004, s. 41.

⁶⁷ MERİÇ, Saint-Simon: **İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, s. 142.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 141.

⁶⁹ DURKHEIM, **Ahlak Eğitimi**, s. 237.

⁷⁰ DURKHEIM, **Toplumsal İşbölümü**, s. 453.

⁷¹ DURKHEIM, **Ahlak Eğitimi**, s. 87.

⁷² JONES, Robert Alun; **The Development of Durkheim's Social Realism**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 98-99.

⁷³ DURKHEIM, **Ahlak Eğitimi**, s. 81.

⁷⁴ ÇELEBİ, Nilgün; “Değer, Ahlâk, Etik”, **Prof. Dr. Nihat Nirun’a Armağan** (iç.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 71.

rastlarız.⁷⁵ Ahlâk olguları toplum hayatı içinde doğar ve gelişir. Ahlâkın gerçeği, sosyal gerçeğin bir parçasıdır.⁷⁶ Ahlâk, toplum tarafından üretilir. “Biz ahlâkı üreten toplumun bir parçasıyız.”⁷⁷ Toplum, “bir ahlâk fabrikası”⁷⁸ konumundadır. Toplum, ahlâkın çerçevesini belirleyen ana mekanizmadır. “Fertlerin uyması gerekli ahlâk kaidelerini ortaya koyan toplumdur. Aynı zamanda bu kaidelere uymak için fertleri zorlayan da odur.”⁷⁹ Önceden belirlenmiş bir kurallar bütünü olarak ahlâkın temel işlevlerinden birisi, insan davranışlarını ve eylemlerini düzenlemektir.⁸⁰

Durkheim’a göre, toplum, ahlâkî bir gerçekliktir.⁸¹ Toplum, ahlâk yumağıdır, ahlâkla oluşur ve onunla gelişir. “Toplum, çoğu kez sanıldığı gibi, ahlâka yabancı ya da onun üzerinde ikincil önemde etkilerde bulunan bir olay değildir; tersine, toplum ahlâkın zorunlu koşuludur. Toplum, kendisine girip içsel bir ahlâklılık getiren bireylerin üst üste yığılmasından oluşmaz; ama insan, yalnızca toplum içinde yaşadığı için ahlâklı bir varlıktır, çünkü ahlâklılık bir topluluk içinde dayanışma durumunda bulunmaktan oluşur ve bu dayanışmayla koşul olarak gelişir.”⁸² Toplumun varlığı ve gelişimi, onu meydana getiren bireylerin ahlâkî durumuyla ilişkilidir. Son tahlilde “toplumu, varlığının devam etmesini ve refahını mümkün kılan, üyelerinin ahlâkî kapasitesidir.”⁸³ Bu yüzden Durkheim, ahlâkî karakter ve bireyin ahlâklılığı ile çok fazla ilgilenmiştir.⁸⁴

Henri Bergson, *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı* adlı meşhur eserinde, “ahlâksal tüm kavramlar birbirlerinin içine girerler”⁸⁵, demişti. İç içe geçmiş olan ahlâkî sözcükler arasında iyilik, doğruluk, dürüstlük, sorumluluk, erdemlilik, mutluluk, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet, barış, iyi niyet, sevgi, hoşgörü, vicdan, akıl, ödev ve yarar ön plana çıkmaktadır. Ahlâk, söz konusu temel kavramlar / değerler üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla ahlâk, toplum için vazgeçilemezler arasındadır. Ahlâk, toplumu ve insanları bir arada tutan, onlar arasında ortak değerler ve

⁷⁵ ÖZLEM, Doğan; *Etik-Ahlâk Felsefesi-*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 18.

⁷⁶ ÜLKEN, *Ahlâk*, s. 146.

⁷⁷ DURKHEIM, *Ahlak Eğitimi*, s. 104.

⁷⁸ BAUMAN, Zygmunt; *Modernite ve Holocaust*, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 217.

⁷⁹ TOPÇU, *Ahlâk*, s. 16.

⁸⁰ DURKHEIM, *Ahlak Eğitimi*, s. 40-41.

⁸¹ SWINGWOOD, Alan; *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 128-129.

⁸² DURKHEIM, Emile; *Toplumsal İşbölümü*, Çeviren: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 454.

⁸³ BAUMAN, *Postmodern Etik*, s. 45.

⁸⁴ MILLER, W. Watts; *Durkheim, Morals and Modernity*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2003, s. 10-11.

⁸⁵ BERGSON, Henri; *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı*, Çeviren: M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2004, s. 60.

bağlar inşa eden sosyal olguların başında gelir.⁸⁶ “Ahlâk bütün toplumu ayakta tutan temel değerler sistemidir.”⁸⁷ Kısacası, ahlâk, insanlık tarihiyle yaşıttır. Ahlâk, kadim bir olgudur. İnsanlar ne zaman bir arada yaşamaya başladılarsa ahlâk da o zaman oluşmuştur. Ahlâk, toplumun temeli, harcı ve çimentosudur. Ahlâk, toplumun varoluş sebebidir, onun ön koşuludur. Ahlâk, aynı zamanda evrensel-dir. Bütün toplumlarda vardır. Toplumlara demirbaşdır. Nerede insan ve onun ördüğü en yaygın insan birliktelik formu olan toplum varsa orada ahlâk vardır.

Toplum Farklılaşmaları ve Ahlâk Olgusu

Bir insan birliktelik biçimi olan toplum, yere ve zamana göre farklılık gösterir. Toplum, farklı uygarlıklarda farklı bir görünüme sahiptir. Her uygarlığın kendine özgü toplum tasavvuru vardır. Toplum, uygarlıklar itibarıyla farklılıklar arz eder. O halde tarihsel süreç içinde değişik coğrafyalarda ve kültürlerde ortaya çıkmış “toplum”ları birbirlerinin aynısı olarak değerlendirmek doğru değildir. Başka bir deyişle, gerek tarihte gerekse bugün yaşayan toplumları, birbirlerinin benzeri olarak görmek, körlüktür. Toplumlara aynı kefeye koymak, aynı ölçülerle değerlendirmek, aynı kavram ve kuramlarla açıklamaya kalkışmak, yanlıştır. Çünkü her toplum, biriciktir, kendine has özelliklere sahiptir. Toplumlara, tarihin başlangıcından bu yana birbirlerinden farklılaşmışlar, farklı gelişme çizgileri izlemişlerdir.⁸⁸ Toplumlara, bir görmemek, onları benzer kabul etmemek, birbirlerinin muadili olarak değerlendirmemek gerekir. Toplumlara, tarihsel gelişimleri, sosyal yapıları, üretim biçimleri, siyasal çizgileri ve kültürel yönleriyle birbirlerinden farklıdırlar. Toplumlara, her alanda olduğu gibi ahlâk bakımından farklılaşırlar. Toplumlara birbirlerinden farklı kılan özellikleri arasında ahlâk önemli bir yer tutmaktadır. Ahlâk, toplumlara göre tanımlanan ve kendisine farklı anlamlar yüklenen bir olgudur.

Ahlâk, her insan toplumundaki eğilimler, inançlar, töreler, gelenekler ve alışkanlıklara bağlı eylemler alanıdır. Ahlâk, bireylerin, sosyal grupların ve milletlerin belli bir tarihsel dönemde hayatına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm ve buyruklar bütünü ve ağıdır.⁸⁹ Her toplum, içinde yaşadığı koşulların hazırladığı kendine has bir ahlâk anlayışına sahiptir.⁹⁰ Toplumlara, genel olarak “Doğu toplumları” ve “Batı toplumları” şeklinde tasnif etmek, konulara ve sorunlara *Doğu-Batı çatışması* temelinde açıklama getirmek en doğru ve geçerli yoldur. Baykan Sezer’in belirttiği gibi, sorunları Doğu-Batı çatışması içine yerleş-

⁸⁶ KIZILÇELİK, “Önsöz Yerine”, s. vii.

⁸⁷ GÜNGÖR, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 46.

⁸⁸ KIZILÇELİK, Sezgin; *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, Anı Yayınları, Ankara, 2012, s. 151-152.

⁸⁹ ÖZLEM, *Etik-Ahlâk Felsefesi-*, s. 16-17.

⁹⁰ TOPÇU, *Ahlâk*, s. 15.

tirmedığımız sürece onları açıklama olanağımız da yoktur.⁹¹ Doğu-Batı çatışması, tarihin derinliklerinden sürüp gelen ve karşılıklı iki ayrı toplumu/uygarlığı, bu çatışmanın sürmesi için şartlayan sosyal, ekonomik ve politik bir gerçektir. Bu gerçek göz önüne alınmadan, üstünde derinlemesine düşünülmeden toplum sorunları aydınlatılamaz.⁹² Çünkü “Doğu-Batı çatışması toplumlar arası ilişkilerde önemini kanıtlamış, dünya tarihinin birliğini ve dinamizmini oluşturan temel olaydır. Toplumlar arasındaki farklılıklar toplumların bu çatışma içindeki konum ve rollerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.”⁹³ Her konuda olduğu gibi ahlâk olgusunu da Doğu-Batı çatışması çerçevesinde ele almak gerekir. Ahlâk ve ahlâka yönelik değerlendirmeler gerçek anlamlarını, “dünya tarihinin kaderini etkileyen... toplumların gelişmelerini bütün yönleriyle belirlemeye başlayan”⁹⁴ Doğu-Batı çatışması içinde bulurlar. Ahlâk ve diğer konulara Doğu-Batı çatışması dışında baktığımızda Batı sosyolojisinin açıklama biçimlerine, Batılı kalıplara, şablonlara ve şemalara mahkûm oluruz. Dolayısıyla uygarlık deyince aklımıza Batı uygarlığı, toplum deyince aklımıza Batı toplumları, ahlâk deyince ise Batı ahlâkı gelir. Bilindiği üzere, Batılılar, “*kendi uygarlıklarını uygarlığın kendisi, kendi tarihlerini tarihin kendisi ve kendi bilgilerini bilginin kendisi* olarak”⁹⁵ görmektedirler. Bu, doğru bir yaklaşım değildir. Uygarlık, tarih, toplum ve onlarla ilgili hususlar (örneğin, ahlâk gibi), Doğu-Batı çatışması kuramına göre ele alındığında sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir.

Türk toplumu gibi Doğu toplumlarında insanlar, toplumun parçası halinde yaşarlar. Oysa Batı insanının özelliği, kişisellik, yani ferdiyetçiliktir.⁹⁶ Bu durum söz konusu toplumların ahlâkî yapılarında çok belirgin olarak karşımıza çıkar. Doğu toplumlarında (özellikle de Doğu toplumlarının öncüsü olan Türk toplumunda⁹⁷) ve Batı toplumlarında ahlâk, ahlâkî yapılar, ahlâka bakış ve ona atfedilen şeyler⁹⁸ aynı değildir. Türk toplumunun ahlâkî yapısı ile Batı toplumlarının ah-

⁹¹ SEZER, **Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi**, s. 91.

⁹² KEMAL TAHİR, **Notlar/Batılaşıma**, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 239.

⁹³ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer ve Tarihte Doğu-Batı Çatışması: ‘Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Farklı Sözü Var’”, **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 7.

⁹⁴ SEZER, Baykan; **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 91.

⁹⁵ David E. Klemm’den aktaran; BAUMAN, **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, s. 36.

⁹⁶ KEMAL TAHİR, **Notlar/Batılaşıma**, s. 41-42.

⁹⁷ Türk toplumu tarihte ve günümüzde Doğu-Batı çatışmasının en önemli tarafıdır. Kemal Tahir’in deyişiyle, “Doğulu toplumlar arasında vardığımız idrâk ve kültür çizgisi bakımından en önemli tarafız” (KEMAL TAHİR, **Notlar/Sanat Edebiyat 2**, s. 275).

⁹⁸ Türk toplumu ile Batı toplumlarında ahlâka yüklenen anlamlarda ciddi farklılıklar vardır. Örneğin, ahlâk sözcüğü Batı toplumlarında “namus” anlamında kullanılmaz iken Türk top-

lâkî yapısı birbirlerinden farklıdır. Türk toplumunda “sosyal ahlâk”, Batı toplumlarında ise “bireyci ahlâk”⁹⁹ başattır. Türk toplumu, bireyci bir toplum değildir. Türk toplumunda bireylerin ahlâkî durumlarıyla herkes (diğer insanlar, gruplar başta olmak üzere), en genel anlamda toplumun bizatihi kendisi ilgilidir. Toplum, bireylerin davranışlarına doğrudan müdahale eder. Her birey diğer bireyin eylemiyle/ davranışıyla yakından ilgilidir. Türk toplumunda bireyler kendilerini, kendi ahlâklarının yanı sıra diğer bireylerin ahlâklarıyla da sorumlu olarak görürler. Her birey diğer bireyin zabıtası/ polisi gibi hareket eder. İnsanlar, öncelikle kendi aile fertlerinin, daha sonra komşularının, mahalle sakinlerinin, şehirdeki diğer insanların, toplumda yaşayan her ferdin, hatta başka toplumdaki insanların davranışlarıyla ilgilenmeyi kendilerine vazife olarak görürler. Diğer yandan Batı toplumları, bireyci toplum oldukları için ahlâkları da bireyci yapılarına uygundur. Batı toplumlarında bireyler, sadece kendi davranışlarından ve eylemlerinden sorumludurlar. Ahlâklı olup ya da olmamaları, ahlâkî eylem sergileyip sergilememeleri, yalnızca kendilerini bağlar.

Türk toplumu (ve genel olarak Doğu toplumları) sınıflı toplum değildir. Aksine Batı toplumları, sınıflı toplumdur. Dolayısıyla Türk toplumunda ahlâk, sınıfsal değildir. Türk toplumunda yaşayan insanların ahlâkları, ahlâkî ölçütleri, değerleri ve davranışları birbirlerine benzemektedir. Batı toplumundaki gibi egemen sınıfların ahlâkî-ezilen sınıfların ahlâkî gibi bir ayırım, Türk toplumunda geçerli değildir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve Türk milletinin atası Mustafa Kemal Atatürk’ün belirttiği gibi, “Türk milletinin müşterek görünen bir hali vardır. ...Türklerin aşağı yukarı hep ahlâkları birbirine benzer. Bu yüksek ahlâk, hiçbir milletin ahlâkına benzemez.”¹⁰⁰ Türk toplumunun ahlâkî, kendine özgüdür. Ahlâkımız önemli özelliklere sahiptir. “Her ulusun üstünde bir iyiler levhası asılıdır.”¹⁰¹ Türk milletinin ahlâkî karakterlerine ilişkin levhada, mertlik, güçlünün önünde boyun eğme, zayıflara yardım, haksızlığa isyan, büyüklere saygılı davranmak, misafirperverlik, sözünde durmak ve kendine yapılan kötülüğü bağışlamak¹⁰² yazmaktadır. “Bizim ahlâkımız hürmet, hizmet ve merhamet prensiplerini kendinde birleştiren aşk ahlâkıdır.”¹⁰³ Türk toplumu, ahlâkîyle tanı-

lumunda ahlâk, namus sözcüğüne işaret eder. “Ahlâk denilince hemen aklımıza gelen kavramlardan biri de namustur; öyle ki, günlük hayatta ahlâk ve namus hemen hemen aynı manada kullanılır” (GÜNGÖR, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 35).

⁹⁹ Bireyci ahlâkın en önemli tarafı, zevki önemsemesidir. Egoist ahlâkların başında zevk ahlâkî gelir. Bu ahlâka göre, hayatın amacı, sonuçları ne olursa olsun zevktir (TOPÇU, *Ahlâk*, s. 143).

¹⁰⁰ GENELKURMAY BAŞKANLIĞI (Derleyen ve Yayına Hazırlayan), *Atatürkçülük: Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri (Birinci Kitap)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 54.

¹⁰¹ NIETZSCHE, Friedrich; *Böyle Buyurdu Zerdüş*, Çeviren: A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 76.

¹⁰² TOPÇU, *Ahlâk*, s. 190-194.

¹⁰³ TOPÇU, *Ahlâk Nizâmı*, s. 29.

nan bir toplumdur. Türkiye'nin tarihi ahlâka ait üstünlüklerle doludur.¹⁰⁴ Türkiye'de ilk sosyoloji çalışmaları yapan Ziya Gökalp, Türk toplumunun ayırt edici özelliği olarak ahlâki görmüş ve bu hususta şöyle demiştir: "Her milletin yeryüzünde gerçekleştireceği tarihten ve medeniyetten kaynaklanan bir özel görevi vardır. Türk milletinin özel görevi ise, ahlâkın en yüksek faziletlerini gerçekleştirmek, yapılmaz sanılan fedakârlıkların ve yiğitliklerinin yapılabileceğini ispat etmektir."¹⁰⁵

Batı toplumlarında ise ahlâk, sınıfsaldır. Batı toplumlarının ahlâkı "ezen sınıfın ahlâkı" ("efendi ahlâkı") ve "ezilen sınıfın ahlâkı" ("köle ahlâkı") şeklinde ikiye ayrılmıştır. Nietzsche'nin dediği gibi, Batı toplumlarında şimdiye değin ortaya çıkmış olan bu iki temel ahlâk (efendi ahlâkı ve köle ahlâkı) sistemi vardır. Bu iki farklı ahlâk sistemi, "iyi" ve "kötü" temelinde bir ahlâktır. "İyi" ve "kötü" ise, "soylu" ve "aşâğı" olanı nitelemiştir. Bu anlayış, Batı toplumlarının tarihsel sürecine damgasını vurmuştur. Örneğin, sıradan insanların "yalancı" olduğu, bütün Aristokratların temel inançları arasındadır. Nitekim Eski Yunan soyluları, kendilerine 'biz doğrucular' demişlerdir.¹⁰⁶ Batı toplumlarında "soylu" ve "asilzade" her zaman için temel kavramlar olmuşlardır. "İyi", onlardan yola çıkılarak "ruhça soylu", "asilzâde", "ruhça yüksek" ve "ruhça ayrıcalıklı" anlamlarında zorunlu olarak gelişime uğramıştır. Bu gelişim, hep diğerleriyle paralel yürümüş, "bayağı", "köylülük", "alçak" ve sonunda "kötü" kavramına dönüşmüştür.¹⁰⁷ Batı toplumlarının ahlâkı, "biz soylular, biz iyi, güzel ve mutlular!" ile "alçak, sıradan, kötü"¹⁰⁸ arasındaki kavgadan ibarettir.

Sonuç ya da Ahlâkın Manzarası Üzerine Birkaç Söz

İnsan, ahlâklı bir varlıktır. Ahlâklı olmak, insanın en temel vasfıdır. Ahlâk, insanın cevheridir. İnsan, ahlâkî açıdan uygun davrandığında görevini yapmış olur. İnsan, doğrunun peşinde koşarsa, dürüst ve erdemli hareket ederse, diğer insanlara karşı adil, merhametli ve mütevâzî davranırsa, gerçek hüviyetine kavuşur. Ahlâklı insan, yüksek mevkilerde de olsa insanlara tepeden bakmaz. Bilgili ve erdemli oldukça başını aşâğı eğmez. Ahlâklı insan, bilgi, kültür ya da iktisadî bakımdan merdivenin en üst basamağına tırmanmış olsa da kafasını zürafa gibi yukarıya kaldırmaz, "kendimizi yukarılara ne kadar çok çıkarırsak, uçamayanla-

¹⁰⁴ GÖKALP, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 152.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 174.

¹⁰⁶ NIETZSCHE, İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış, s. 169.

¹⁰⁷ NIETZSCHE, Friedrich; *Ahlâkın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı*, Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 32.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 40.

ra o kadar çok küçük görünürüz"¹⁰⁹, değişimini aklından çıkarmaz. İnsan, öncelikle ahlâklı olmak için mücadele vermelidir. İnsan, düşüncelerine, davranışlarına, eylemlerine, hareketlerine ve tutumlarına hâkim olmalıdır. Ahlâklı davranmak için öncelikle kendisi çaba göstermelidir. "Ahlâk şöyle der: Kendinde ve kendin için ahlâklı olmalısın, başkaları nasıl isterlerse öyle olsunlar, o zaman ahlâk yasaları bende bir ideal olmaya başlarlar."¹¹⁰ Keza aynı şekilde toplum da ahlâka dayanır. Ahlâk, toplumu inşa eden ana güçtür. Toplum, ahlâk ile var olur, büyür ve gelişir. Ahlâk sağlamsa insan ve toplum da sağlamdır. Başka bir deyişle, ahlâk çökerse hem insan hem de toplum çöker. Her şeyin başı, ahlâktır. "Ahlâk havada bir söz ve kuru nasihat yığını değildir."¹¹¹ Ahlâk, insanın ve toplumun vazgeçilmezleri arasında ilk sıradadır. Onun için insanlar, kendilerini ve toplumları yaşatmak için ahlâkî alanda sorunların çıkmamasına ve yaygınlaşmamasına özen göstermelidirler. Ancak ne var ki, bilim ve teknolojinin dominant ve yükselen değerler olarak kabul edildiği çağımızda ahlâk oldukça fazla örselenmiş bir haldedir.

Ahlâkî sorunlar, ahlâkî davranış normlarının toplum hayatında apaçık ve sorgusuz sualsiz kabul edilen şeyler olmaktan çıktıkları zaman ortaya çıkarlar.¹¹² Nitekim bugün insanlık ahlâktan yoksun sorunlu bir yerkürede varlığını sürdürmeye çalışıyor. Modern uygarlık barbarlığa yol açmıştır. Walter Benjamin'in dediği gibi, "tek bir uygarlık belgesi yoktur ki, aynı anda barbarlığın da belgesi olmasın."¹¹³ Her şeyi tahrip eden ve dünyayı yeni türden bir barbarlık merkezi haline getiren modernite uygarlığında ahlâktan uzaklaşma noktasında epeyce yol alınmış durumdadır. Modernliğin ırkçı ve katliamcı yönüne eğilen Zygmunt Bauman, bu durumu, "postmodern ahlâkî kriz" olarak nitelemiştir. Ona göre, "içinde bulunduğumuz çağ, *ahlâkî müphemliğin güçlü bir şekilde hissedildiği* bir çağdır. Bu çağ bize daha önce hiç sahip olmadığımız bir seçim özgürlüğü sunar ama öte yandan bizi daha önce hiç bu kadar ıstıraplı olmayan bir tereddüt durumuna sokar."¹¹⁴ Ahlâkî olan her şeyin kaybolduğu, ahlâka dair olanın tahrip edildiği ve ahlâklı bireyin yok edildiği bir dünya önümüzde durmaktadır. İnsan ve insanî değerlere artık hiçbir kıymet verilmemektedir. İnsan önemsenmediği için ona ait olan da kayda değer bulunmamaktadır. Dünyanın bu olumsuz durumu, hiç kuşkusuz ki, adına "modern dünya-sistemi" denen kapitalist-emperyalist Batı sisteminden (küreselleşme düzeninden) kaynaklanmaktadır. Bu sistem, metayı temele koy-

¹⁰⁹ NIETZSCHE, **Tan Kızılığ: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, s. 318.

¹¹⁰ KANT, **Ethica: Etik Üzerine Dersler**, s. 102.

¹¹¹ ÜLKEN, **Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap**, s. 174.

¹¹² ADORNO, Theodor W.; **Ahlak Felsefesinin Sorunları**, Yayın Hazırlayan: Thomas Schröder, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 25.

¹¹³ BENJAMIN, Walter; "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler", Walter Benjamin, **Estetize Edilmiş Yaşam: Sanat'tan Savaş ve Siyasete Alman Faşizminin Kuramları** (iç.), Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 170.

¹¹⁴ BAUMAN, **Postmodern Etik**, s. 33.

duğu için insanî olan her şeyi maddi eksene kaydırılmış, insanı metalaştırmış ve şeyleştirilmiştir. İnsana ait olan vasıfların tümü tahrip edilmiştir. Küreselleşme ile birlikte insan öldüğü için onunla birlikte ahlâk da çökmüştür.¹¹⁵ Küreselleşme, ahlâksızlığı dünya ölçeğinde çoğaltmıştır. Her şeyin küreselleşmesine paralel olarak dünyada ahlâksızlıklar da küreselleşmiş, ahlâk dışı açgözlülükler yaygınlaşmıştır. “Ahlâksız fil”¹¹⁶ olarak tanımlanan küreselleşme, insanı ve toplumu ayakta tutan, bize oksijen veren ahlâkı da ezip geçmiştir.

Sermayeyi merkeze alan ve onu insandan daha fazla önemseyen, onun artması için insanı feda eden küreselleşme sistemi sayesinde, insanı tanımlayan öz-nitelikler (“insan, ahlâklı bir varlıktır” gibi) miadını doldurmuştur. Günümüzde insan sıradanlaşmıştır. Oysa, insanın en önemli özellikleri arasında ahlâklı olması yer alır. Batı merkezli dünya, insanî değerlerden ve ahlâktan uzaklaştığı, değersizliği temel paradigma kabul ettiği ve ahlâksız olduğu için ahlâkî donanımı olmayan, ahlâksızlık ekseninde eylemde bulunan sürü insanı üretmekte ve şeklen insana benzeyen yaratıklar imal etmekte herhangi bir sakınca görmemektedir. Bugün, Batı insanının dünyanın her yerinde yaptığı insanlık dışı ve ahlâkî olmayan eylemlerini gözlemlemekte zorluk çekmemekteyiz. Batı düzeni yüzünden dünya ahlâksızlarla dolup taşmıştır. Dünya, ahlâkın kaybolduğu bir çöle ve ahlâksızların karargâhu cehenneme dönüşmüştür.¹¹⁷ Çağımızda ahlâk bozulmuş, ahlâkın “ahlâksızlığı”ndan¹¹⁸ ve yaşadığımız dünyanın “ahlâkdışı olduğu”ndan¹¹⁹ söz edilmiştir.

Netice itibariyle, bugünkü dünya, ahlâktan epey uzaktadır. Ahlâk, onun kapsama alanını dışındadır. “Dünya daha hiçbir zaman böylesine dünyevi, böylesine sevgi ve iyilik fakiri olmamıştı.”¹²⁰ Ahlâk bozulursa her şey bozulur. Ahlâk kaybolursa toplumu ayakta tutan direkler (aile, eğitim, kültür, siyaset, ekonomi ve din) çöker. Söz konusu direklerin sağlam durması ve toplumun işleyebilmesi ahlâk ile bağlantılıdır. Ailenin parçalanması, eğitimin, kültürün, siyasetin, ekonominin ve dinin yozlaşması, ahlâkî bunalımlarla paralel yürür. Örneğin, çağımızda siyasetin yozlaşmasından, siyasette demokrasinin kanallarının tıkanmasından söz edilmektedir. Siyasetin kirlenmesi, ahlâkî bunalımın bir sonucudur. Rousseau’nun “eski devlet adamları hep erdemden ahlâktan söz ederlerdi; bi-

¹¹⁵ KIZILÇELİK, “Önsöz Yerine”, s. viii.

¹¹⁶ TABB, William K.; **Ahlâksız Fil: 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi**, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 16-18.

¹¹⁷ KIZILÇELİK, “Önsöz Yerine”, s. viii-ix.

¹¹⁸ NIETZSCHE, Friedrich; **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 168; PAULHAN, Fr.; **Ahlâkın Ahlâksızlığı**, Çeviren: Mehmet Naci Ezer, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946.

¹¹⁹ NIETZSCHE, Friedrich; **Şen Bilim**, Çeviren: Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2003, s. 216.

¹²⁰ NIETZSCHE, Friedrich; **Eğitimi Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, Çeviren: Cemal Atıla, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 37.

zimkiler yalnız ticaretten, paradan söz ediyorlar"¹²¹ saptaması ile Nietzsche'nin "ahlâk çürüyüp çöktüğünde, ilk kez, zorba dedikleri insanlar ortaya çıkar"¹²², tespiti, günümüz açısından oldukça mânidârdır. Dünyanın ahlâksız hallerinin eleştirisini yapmak gerekir. Dünyanın tamamını kaplayan Batı ahlâkıyla hesaplaşmamız zorunludur. Nietzsche'nin çılgınlıklarına kulak vermenin zamanı geldi. Nietzsche, "bugünün Avrupasının ahlâkı *sürü hayvanı ahlâkıdır*"¹²³, "Avrupa'nın bütün ahlâkı *sürü insanının faydasına sahiptir*"¹²⁴, demişti ve Batı toplumlarında "en üst değerlerin değersizleşmesi"¹²⁵ gerçeğinden söz etmişti. Batı toplumları kendisini anlamsız, kısmen "ahlâksız" hissetmektedir.¹²⁶ Nietzsche, Batılıların ahlâkı yok ettiğini¹²⁷, "iyi insan"ın bozulduğunu ve Batı toplumlarının kötü kurumları tarafından ayartıldığını¹²⁸, Batı ahlâkının Batı insanının yozlaşmış biçimi olduğunu¹²⁹ öne sürmüştü. Dolayısıyla Nietzsche, haklı olarak, Batı toplumlarının ahlâk değerlerinin bir eleştirisinin yapılması ve *değerlerin kendilerinin değerinin sorgulanması* gerektiğine vurgu yapmıştı.¹³⁰ Kezâ Durkheim da ana eseri olan *Toplumsal İşbölümü*'nde, Batı'nın bozulan ahlâk sistemini kendisine ciddi bir sorun olarak görmüş ve "bugün bizim birinci ödevimiz, kendimize bir ahlâk oluşturmaktır"¹³¹, demişti. Görüldüğü üzere, Batı toplumlarının ahlâkı oldukça sıkıntılıdır. Bizim de Batı'nın sistemine ve ahlâkına mesafeli durmamız, kendi ahlâkımıza sahip çıkmamız ve onu geliştirmemiz gerekir.

Sözün kısası, daha önce *Ahlak Sosyolojisi* adlı bir kitaba yazdığım "Önsöz"-de, felsefe, din, sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin kavşağında olan ve bu yüzden de içinden çıkılması çeşitli güçlükler içeren zor bir konu konumundaki ahlâkın içeriğini, çerçevesini ve bağlamını çok net bir biçimde ortaya koymak; ahlâkla ahlâksızlığın yer değiştirdiği, "iyi" ile "kötü"nün, "doğru" ile "yanlış"ın, "uygar" ile "barbar"ın birbirine karıştırıldığı, etik olan her şeyin ıskalandığı, haksızlığın, hukuksuzluğun, sorumsuzluğun ve vicdansızlığın basat hale getirildiği, insanî değerlerin çiğnendiği günümüz dünyasının resmini doğru çizmek, insan-ahlâk bağıntısının taslağını gözler önüne sermek, ahlâk ve değerlerin değerini bir kez daha insanlığın dikkatine sunmak, parayı ve kapitali esas alan, insandan ve ahlâktan uzaklaşmış, "para için her şey mubahtır" / "her

¹²¹ ROUSSEAU, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler*, s. 39.

¹²² NIETZSCHE, *Şen Bilim*, s. 60.

¹²³ NIETZSCHE, *İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış*, s. 100.

¹²⁴ NIETZSCHE, *Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi*, s. 155.

¹²⁵ *A.g.e.*, s. 23.

¹²⁶ NIETZSCHE, Friedrich; *Gelecekteki Felsefe*, Çeviren: Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1991, s. 95-96.

¹²⁷ NIETZSCHE, *Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi*, s. 303.

¹²⁸ *A.g.e.*, s. 54.

¹²⁹ *A.g.e.*, s. 390.

¹³⁰ NIETZSCHE, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı*, s. 26.

¹³¹ DURKHEIM, *Toplumsal İşbölümü*, s. 465.

şey zenginlik için” söylemini düstur edinmiş, para için kendisini ve her türlü değerini satmakta herhangi bir sakınca görmeyen insanı doğru tahlil etmek, açgözlü, gaddar, zalim ve barbarların savaşına maruz kaldığı için ölen insan manzaralarını televizyon ekranlarından keyifle izleyen, “ekmek bulamıyorlarsa bomba yesinler” diyen sevgi, saygı, fazilet ve merhamet fakiri ölçsüz ve değersiz insana yeniden “ölümlü” olduğu gerçeğini anımsatmak, her konuda ahlâkın/etiğin ne denli önem arz ettiğini belirtmek, ahlâkın önemli bir sosyal olgu olduğunu ve insanca yaşamının merkezinde yer aldığını, ahlâkın herkese lazım olduğunu, dolayısıyla göz ardı edilmemesi gerektiğini bildirmenin önem arz ettiğinin altını özenle çizmişim.¹³² Çünkü “ahlâk, toplumların yaşayabilmesi için daha azı kabul edilemez olan zorunluluk, deyim yerindeyse günlük ekmek önemindedir.”¹³³ Ahlâk, öyle geçirilecek ya da ilkokul ve ortaokullardaki “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi” dersiyle öğretilecek bir konu değildir. Ahlâk, toplumlar için vazgeçilmez bir unsurdur. Toplum halinde yaşamak ahlâkı zorunlu hale getirir. Problemlili bir varlık olan insan ve onun ördüğü insan birliktelik formları (sosyal gruplar, topluluklar, toplumlar, devletler, imparatorluklar) ahlâk sayesinde ayakta kalırlar. Söz konusu insan birliktelik biçimlerindeki her türlü kargaşayı ancak ortak bir ahlâk ortadan kaldırılabılır. Toplumda gevşeyen bağları sıkılaştıran, toplumu muhkem hale getiren, ona sağlam ilmi atan ahlâktır. Ahlâk, toplum için çok sağlam bir ipliktir. Ancak özen gösterilmediği takdirde zamanla gevşer ve çürür. Küçük çaplı ahlâkî bozulmalar, zamanla toplumun ahlâkını bütünüyle çökertir. Unutmayalım ki, “küçük bir kıvılcımdan koskoca bir alev doğar.”¹³⁴ İnsanların insanca yaşayabilmeleri için ahlâkın yeniden onarılması gerekir. Erdemli, dürüst, aklıyla hareket eden, iyiliği şiar edinen, insana değer veren ahlâklı bireyler ve onların oluşturacağı toplumlar inşa etmek bir zuretle haline gelmiştir. Ahlâkî olanın parçalandığı ve bulanıklaştığı, ahlâksızlığın kol gezdiği ve her tarafı istilâ ettiği, yolsuzluğun, yozlaşmanın ve çürümenin ahlâk olarak sunulduğu günümüz dünyasında ahlâka sahip çıkmak gerekir.¹³⁵ Ahlâkî bunalım yaşayan çağımızda, ahlâka, ahlâkî olana ve ahlâklı insana sahip çıkmak, bütün insanların görevi/ödevi olmalıdır. Türk sosyologlarına düşen görev ise, Batı toplumlarının ahlâkî yapılarına ve kalıplarına uymayan, Batı ahlâkından farklılıklar gösteren Türk toplumunun ahlâkına yönelmeleri, onun ana özelliklerini ortaya çıkarmalarıdır. Bunun yanı sıra Türk sosyologlarının, Batı sisteminin (kapitalist düzenin) ve Batı ahlâkının ülkemizde yayılmasıyla belirli ölçüde bozulan, yani Batıcılığa süreciyle yara alan Türk toplumunun ahlâkını tedavi etmek gibi bir yükümlülükleri de vardır. Sosyoloji disiplini Türk

¹³² KIZILÇELİK, “Önsöz Yerine”, s. xi.

¹³³ DURKHEIM, *Toplumsal İşbölümü*, s. 77-78.

¹³⁴ ALIGHIERI, Dante; *İlâhî Komedyâ: Cennet*, Çeviren: Feridun Timur, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 7.

¹³⁵ KIZILÇELİK, “Önsöz Yerine”, s. x.

toplumunun çöken ahlâkını ayağa kaldırmaya yardımcı olabilir. Bu bağlamda, bu makalenin son sözünün Türkiye'ye sosyolojiyi ilk kez tanıtan Ziya Gökalp'e düştüğü kanaatindeyim. Çünkü onun yaklaşık yüz yıl önce sosyoloji üzerinden önerdiği ahlâk krizine dair tedavi şekli, kanımca bugün için de geçerlidir: "Bugünkü ahlâk bunalımının tedavisinin, yalnızca sosyoloji ilminin tutacağı ışıkla yapılabileceğine inanıp, bekleyeceğiz."¹³⁶

Kaynakça

- ADORNO, Theodor W.; **Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, Çeviren: Orhan Koçak ve Ahmet Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- ADORNO, Theodor W.; **Ahlak Felsefesinin Sorunları**, Yayıma Hazırlayan: Thomas Schröder, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- AKARSU, Bedi; **Ahlak Öğretileri: I. Mutluluk Ahlakı, II. Kant'ın Ahlak Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- ALIGHIERI, Dante; **İlâhî Komedyâ: Cennet**, Çeviren: Feridun Timur, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, Çeviren: Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998.
- ARISTOTELES, **Politika**, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- BAHA TEVFİK; **Yeni Ahlâk ve Ahlâk Üzerine Yazılar**, Derleyen ve Hazırlayan: Faruk Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- BAUMAN, Zygmunt; **Modernite ve Holocaust**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- BAUMAN, Zygmunt; **Postmodern Etik**, Çeviren: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- BAUMAN, Zygmunt; **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- BENJAMIN, Walter; **Parıltılar**, Çeviren: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- BENJAMIN, Walter; "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler", Walter Benjamin, **Estetize Edilmiş Yaşam: Sanat'tan Savaş ve Siyasete Alman Faşizminin Kuramları** (iç.), Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 163-179.
- BENJAMIN, Walter; **Tek Yön**, Çeviren: Tevfik Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- BENJAMIN, Walter; **Pasajlar**, Çeviren: Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- BERGSON, Henri; **Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı**, Çeviren: M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2004.
- BOZKURT, Nejat; "Friedrich Nietzsche ve Felsefesi Üstüne", Friedrich NIETZSCHE, **Tarih Üzerine (Çağa Aykırı Düşünceler'den)** (iç.), Çeviren: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 41-53.
- CEVİZCİ, Ahmet; **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇELEBİ, Nilgün; "Değer, Ahlâk, Etik", **Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan** (iç.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 69-83.
- DESCARTES, René; **Ahlâk Üzerine Mektuplar**, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.
- DESCARTES, René; İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar, Pierre Gassendi'nin **Meditasyonlar'a İtirazı ve Descartes'ın Bu İtirazlara Yanıtı**, Çeviren: İsmet Berkan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2007.

¹³⁶ GÖKALP, Ziya; **Türk Ahlâkı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31.

- DIDEROT, Denis; **Din, Ahlak, Evrim ve Toplumsal Yaşam'a Dair Diyaloglar**, Çeviren: Hasan Erdem, Arya Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- DURKHEIM, Emile; **Meslek Ahlâkı**, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1949.
- DURKHEIM, Emile; **Professional Ethics and Civic Morals**, İngilizce'ye Çeviren: Cornelia Brookfield, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2003.
- DURKHEIM, Emile; **Ahlak Eğitimi**, Çeviren: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004.
- DURKHEIM, Emile; **Toplumsal İşbölümü**, Çeviren: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006.
- DURKHEIM, Emile; **Sosyoloji Dersleri**, Çeviren: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Baykan Sezer ve Tarihte Doğu-Batı Çatışması: "Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Farklı Sözü Var", **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 7-17.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Cilt: I-II**, Sadeleştiren: Tefik Temelkuran ve Necati Aktaş, Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996.
- FİRDEVSİ; **Şehnâme I**, Çeviren: Necati Lugal, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI (Derleyen ve Yayına Hazırlayan), **Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri (Birinci Kitap)**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÖKALP, Ziya; **Türk Ahlâkı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÜNGÖR, Erol; **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- HOBBS, Thomas; **Elementa Philosophica De Cive: Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri**, Çeviren: Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
- HORKHEIMER, Max ve ADORNO, Theodor W.; **Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar**, Çeviren: M. Seza Durgun ve Adnan Gümüş, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2011.
- İBNİ HALDUN, **Mukaddime 1**, Çeviren: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977.
- İBNİ HALDUN, **Mukaddime 1**, Çeviren: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988.
- İBN HALDUN; **Mukaddime I**, Çeviren: Zakir Kadir Ugan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
- JONES, Robert Alun; **The Development of Durkheim's Social Realism**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- KANT, Immanuel; "Ahlak (Törel) Metafiziğini Temellendirme (1786)", Immanuel Kant, **Seçilmiş Yazılar** (iç.), Derleyen ve Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 137-209.
- KANT, Immanuel; **Pratik Aklın Eleştirisi**, Çeviren: İoanna Kuçuradi ve Diğerleri, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- KANT, Immanuel; **Ethica: Etik Üzerine Dersler**, Çeviren: Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007.
- KANT, Immanuel; **Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din**, Çeviren: Suat Başar Çağlan, Literatürk Yayınları, Konya, 2012.
- KEMAL TAHİR, **Notlar/Sanat Edebiyat 2**, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazzoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989.
- KEMAL TAHİR, **Notlar/Batılışma**, Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazzoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- KIZILÇELİK, Sezgin; "Önsöz Yerine", Mustafa Gündüz, **Ahlak Sosyolojisi** (iç.), Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. vi-xii.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, Anı Yayınları, Ankara, 2012.
- MACHIAVELLI, Niccolò; **Seçme Yazılar**, Çeviren: Hüseyin Köse, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.
- MARCUSE, Herbert; "Some Social Implications of Modern Technology", **The Essential Frankfurt**

- School Reader** (iç.), Editör: Andrew Arato ve Eike Gebhardt, The Continuum Publishing Company, New York, 1998, s. 138-182.
- MARCUSE, Herbert; **Towards a Critical Theory of Society: Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume Two**, Editör: Douglas Kellner, Routledge, London, 2001.
- MARCUSE, Herbert; **Technology, War and Fascism: Collective Papers of Herbert Marcuse, Volume One**, Editör: Douglas Kellner, Routledge, London, 2004.
- MARCUSE, Herbert; **One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Routledge, London, 2007.
- MARX, Karl; **Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986.
- MARX, Karl; **İktisat Üzerine**, Çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2010.
- MERİÇ, Cemil; **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MEVLÂNA; **Mesnevî II**, Çeviren: Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- MEVLÂNA; **Mesnevî VI**, Çeviren: Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- MILLER, W. Watts; **Durkheim, Morals and Modernity**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2003.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Tarih Üzerine (Çağa Aykırı Düşünceler'den)**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, Çeviren: Oruç Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1995.
- NIETZSCHE, Friedrich; **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, Çeviren: Ahmet İnam, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Hüseyin Salihoglu ve Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Böyle Buyurdu Zerdüş**, Çeviren: A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, Çeviren: Cemal Atilla, Say Yayınları, İstanbul, 2003.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Şen Bilim**, Çeviren: Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2003.
- NIETZSCHE, Friedrich; **Hayat Dediğin Nedir ki? Aforizmalar**, Çeviren: Erkan Aslan ve Gökhan Doğru, Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- ÖZLEM, Doğan; **Etik-Ahlâk Felsefesi-**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004.
- PAULHAN, Fr.; **Ahlâkın Ahlâksızlığı**, Çeviren: Mehmet Naci Erer, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998.
- SAİD HALİM PAŞA, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdâğ, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- SCHOPENHAUER, Arthur; **Hukuk, Ahlâk ve Siyaset Üzerine**, Çeviren: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- SENECA; **Ahlâki Mektuplar, Kitap I-XX**, Çeviren: Türkân Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- SEZER, Baykan; **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

- SEZER, Baykan; **Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- SHAKESPEARE, William; **Hamlet**, Çeviren: Orhan Burian, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- SPINOZA, Benedictus de; **Geometrik Düzene Tanıtlı Törebilim**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996.
- SPINOZA, Benedictus (Baruch); **Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika**, Çeviren: Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
- SPINOZA, Benedictus de; **Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlâk**, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2011.
- SWINGEWOOD, Alan; **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- TABB, William K.; **Ahlâksız Fil: 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi**, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- TOPÇU, Nurettin; **Ahlâk**, Yayına Hazırlayan: Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- TOPÇU, Nurettin; **Ahlâk Nizâmı**, Yayına Hazırlayan: Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Aşk Ahlâkı: Halka Rağmen Halk İçin Kitap**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Ahlâk**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.
- YUSUF HAS HACİP; **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.